

JEDNOTA PRO POVZBUZENÍ PRŮMYSLU V ČECHÁCH

Alexandra Špiritová

V první polovině XIX. století začal v našich zemích přechod od dosavadní manufakturně řemeslné výroby k výrobě strojně průmyslové. Česká průmyslová výroba si získala již tehdy na rakouském trhu vedoucí úlohu. Její rozvoj byl však podvázán malou kapacitou vnitřního trhu a technickou zaostalostí výrobních způsobů, což zeslabovalo její pozice vůči rostoucí cizí konkurenci na domácím i na zahraničním trhu. Zaostalost výrobní techniky ve srovnání se západní Evropou se výrazně projevila ve dvacátých letech v době krize textilního průmyslu. V Čechách postihla především řemeslníky, domácí přadláky a tkalce v návaznosti na úpadek odbytu začínajících textilních manufaktur.

V zemích západní Evropy byly již od konce 18. století zakládány soukromé spolky, jejichž cílem bylo podporovat rozvoj průmyslu (např. v Londýně Royal Society of Arts v r. 1754, v Paříži Société d' Encouragement pour l' Industrie nationale v r. 1801). Také v Čechách se pokusil již v roce 1825 hrabě Dietrichstein založit podobný spolek pro podporu průmyslu. Jeho pokus se nezdařil, nicméně myšlenka na vytvoření podobné instituce nezanikla a našla podporu jak u začínajících podnikatelů z řad šlechty, tak posléze i u státní správy.¹⁾ Dvorská komora již začátkem třicátých let nařídila, aby ve všech provinciích byly zřízeny zemské obchodní komise. Měly se skládat z obchodníků, průmyslníků, zemědělců a znalců technických i hospodářských oborů. Jejich úkolem bylo podávat zprávy o potřebách obchodu, průmyslu i zemědělství, zjišťovat výsledky výročních trhů a podávat jednou za rok souhrnnou zprávu o stavu těchto odvětví.²⁾ Přes nezdár Dietrichsteinova pokusu o zřízení spolku na podporu rozvoje průmyslu vznikla v roce 1825 v Praze přece jedna jeho opora, první úvěrní ústav, Česká spořitelna. Ústav poskytováním úvěru umožňoval podnikatelskou činnost i průmyslovým průkopníkům z méně zámožných vrstev. Chyběla však stále možnost hlubšího odborného vzdělání i rozhledu. Státní správa se pokusila o zmírnění tohoto nedostatku organizováním průmyslových výstav. První výstava byla pořádána v roce 1827 a mimo jiné svým úspěchem připomínala význam Dietrichsteinovy myšlenky na založení spolku, který by podobné akce zajišťoval. Proto byla také následujícího roku v Praze pořádána další průmyslová výstava a předsedou výstavní komise byl jmenován hrabě Dietrichstein. Po zakončení výstavy měl podat zprávu o jejím výsledku českému guberniu spolu s návrhy na další podporu průmyslové činnosti v zemi. Výstava měla úspěch a Dietrichstein byl vyzván, aby rozpracoval i svůj návrh na založení podpůrné-

ho spolku. Podle jeho podrobného návrhu ze dne 22. ledna 1829 měl by podobný spolek pořádat průmyslové výstavy, vydávat technický časopis, založit a vést technickou knihovnu, organisovat průmyslové soutěže a udílet veřejná významání. Na základě tohoto návrhu doporučilo české gubernium 27. dubna vídeňskému ministerstvu vnitra povolení spolku.³⁾ V té době již Dietrichstein získal v řadách zemské šlechty dostatečný počet zájemců o spolek. Úspěch průmyslové výstavy v roce 1828 přivedl české gubernium na myšlenku opakovat podobné výstavy každý rok. Podle Dietrichsteinova návrhu měl v budoucnu jejich organizaci převzít nově založený spolek. Protože však k jeho ustavení nedošlo do pořádání výstavy v r. 1829,⁴⁾ byla výstava opět pořádána guberniem a Dietrichstein byl předsedou výstavní komise. Výstava byla úspěšná, ale s hodnocením vystavovatelů vznikly Dietrichsteinovi osobní potíže, které zavinily celkové ochabnutí jeho zájmu o tuto otázku. V důsledku toho nedošlo ani k založení spolku, ačkoliv bylo zřízení koncem roku 1829 povoleno.

Přes své rozmrzení z dozvuků výstavy v roce 1829 přijal Dietrichstein i vedení organizace výstavy v roce 1831 a odměnou mu byla hodnost císařského komoří. Pro založení spolku však nepodal žádné další návrhy přes důraznou urgenci českého gubernia ze 6. ledna 1832.⁵⁾ Příčinou Dietrichsteinovy nečinnosti byl patrně i jeho spor s českým guberniem o organizační strukturu spolku, která ve svém důsledku ovlivňovala celkovou koncepci jeho činnosti. Dietrichstein trval na dělení členstva spolku v jeho stanovách na zakládající a přispívající členy. Zakládající členové měli mít volební právo na valných hromadách spolku, zatímco přispívající členové byli v podstatě sponzory spolku a jeho činnosti se nijak nezúčastňovali. Dietrichsteina k tomuto rozlišování nepochybně vedla praktická úvaha, že přispívající členové budou muset být z řad vysoké šlechty, aby mohli být finanční a politickou oporou spolku. Na druhé straně bylo nutno počítat s členy z řad nižší šlechty, případně i dalších vrstev obyvatelstva, kteří by vlastní činnost spolku zajišťovali. Domníval se proto, že je nutno stavovsky členy spolku rozdělit. České gubernium se naopak obávalo, že nebudou-li tito sponzoři účastni přímo na činnosti spolku, nesplní spolek svůj účel. Po ročním jednání byl přijat kompromis stanovením pouze zakládajících členů a 10. února 1833 české gubernium schválilo stanovy spolku pod jménem Jednota k povzbuzení průmyslu v Čechách.⁶⁾ Podle stanov byla vrcholným orgánem spolku valná hromada, která se scházela jednou za rok ke schválení činnosti spolku a volbě vrchního ředitelství spolku. Vrchní ředitelství bylo výkonným orgánem spolku v mezidobí valných hromad a bylo voleno na 6 let. Jeho členové mohli být voleni pouze tři za sebou následující volební období.

Po schválení stanov spolku českým guberniem byla svolána na 1. března 1833 schůze zakládajících členů Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Praze. Na této ustavující schůzi byl zvolen prozatímní výbor Jednoty: generálním ředite-

lem se stal Dietrichstein a dalšími třemi členy ředitelství byli zvoleni Hugo hrabě Salm, Bedřich hrabě Deym a Josef hrabě Nostitz, syn. Hlavním úkolem prozatímního ředitelství bylo zajistit propagaci spolku a zhotovení jeho schváleného znaku a pečeti (sedící lev s českým nápisem Jednota pro povzbuzení průmyslu), dále propracovat návrh na organizační strukturu spolku a konečně zajistit svolání jeho první valné hromady. Úlohy propagace spolku se prozatímní ředitelství zhostilo vydáním brožury s objasněním účelu spolku: Jednota měla být jednak zástupcem podnikatelských vrstev obyvatelstva i tlumočnickem jejich hospodářských požadavků a na druhé straně vykonavatelem státní průmyslové politiky. Jako poradní orgán měla podávat státním úřadům dobrozdání o situaci v průmyslu, zaujímat stanoviska k vládním návrhům, organizovat průmyslové výstavy a zasazovat se o zvýšení průmyslové odbornosti. Takto stanovený cíl spolku však svou náročností zpočátku od členství odrazoval a ředitelství se proto obrátilo na cestu postupné průmyslové osvěty. Ihned po založení spolku vyzvalo své členy i příznivce ke shromažďování odborné literatury do knihovny, založené spolkem.⁷⁾ V únoru roku 1834 začalo ředitelství z peněz spolku vydávat odborný německý časopis *Mitteilungen für Gewerbe und Handel*. Prvním redaktorem časopisu byl J. Kreutzberg; po jeho odchodu ze spolku K. A. Neumann. Teprve po více než půl roce přípravné práce byla na 1. října 1834 svolána řádná valná hromada spolku. Schválila činnost prozatímního ředitelství a zvolila ředitelství řádné. Jeho členy se stali: komoří Josef hrabě Nostitz - Rienek, továrník Leopold Jerusalem, zbraslavský továrník Antonín Richter, obchodník J. B. Riedl, guberniální rada Karel Augustin Neumann, hrabě Hugo Karel Salm - Reifferscheid, rytmistr Bedřich hrabě Deym, velkoobchodník Cyril Fiedler a Bedřich kníže Oettingen - Wallerstein.⁸⁾ Ze zvolených byl skutečným odborníkem pouze K. A. Neumann, který se také ujal osvětové odborné činnosti spolku. K průmyslovému podnikání však měli blízko i ostatní členové ředitelství: Leopold Jerusalem byl spolumajitel karlínské továrny firmy Jerusalem a Prácheň. Přes svůj židovský původ byl prvním velkým sponzorem a propagátorem spolku v českých obchodních a měšťanských kruzích. Antonín Richter byl majitelem zbraslavského cukrovaru a nepochybně přivedl do spolku i majitele zbraslavského panství knížete Oettingena. Své oprávnění k vedoucímu postavení ve spolku osvědčili oba posledně jmenovaní hned na první valné hromadě spolku při projednávání návrhu, aby spolek rozšířil svou činnost o podporu průmyslového vzdělání založením nedělní řemeslnické školy v Praze. Protože návrh vyvolal obavy z přílišné náročnosti pro teprve začínající spolek, navrhl kníže Oettingen - Wallerstein, že zkusí školu zřídit vlastním nákladem na svém panství. Za této podmínky byl spolek ochoten mu pomoci odborným poradenstvím. Spor o založení školy byl prvním projevem nesouhlasu části členů s Dietrichsteinovou koncepcí činnosti spolku pouze osvětového a spolku pod-

nikatelského. Rozdílnost názoru se prohloubila v následujícím roce, kdy se podařilo na Zbraslavi školu otevřít a měla takový ohlas, že o jejím zřízení začala uvažovat i další města (v roce 1836 byla zřízena v Krásné Lípě). Ke sporu o zaměření spolku přistoupil v roce 1835 i spor národnostní. Po úspěšném ročním vydávání odborného německého časopisu spolkem navrhl na druhé valné hromadě prezident muzejní společnosti hrabě Kašpar Šternberk, aby spolek vydával i český technický časopis. Setkal se s nesouhlasem zdůvodněným tím, že odborné termíny nejsou do češtiny přeloženy. Nespokojená část členů viděla hlavní důvod brzdění činnosti spolku ve výlučném postavení bohatších zakládajících členů, rekrutujících se převážně z německé šlechty. Na základě spolkových stanov se ohradili proti jejich překračování u českého gubernia.⁹⁾ Vyřízení stížnosti se vinou předsedy spolku Dietrichsteina sice zdržovalo, ale na druhé straně v ředitelství spolku začaly převažovat názory nespokojenců a krize byla v počátcích zažehnána. V otázce českého časopisu spolek financoval vydání překladu německé terminologie prof. J. H. M. Poppeho od prof. J. S. Pressla a v roce 1837 začal pod Presslovou redakcí vycházet Časopis technologický Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách, k rozšíření užitečných vědomostí v řemeslech, umělostech, obchodu a hospodářstvím domácím. V roce 1838 začal spolek vydávat druhý německý časopis pod redakcí prof. J. F. Hesslera „Jahrbuch für Fabrikanten und Gewebetreibende, Physiker, Chemiker, Techniker, Pharmaceuten, Oekonomen u.s.v. enthaltend: die Fortschritte, Verbesserungen und Erfindungen im Gebiete des Fabrikwesens, der Künste und Gewerbe, der Physik und Chemie im Verlaufe des Jahres 1838“. Na rozdíl od Mitteilungen měla nová ročenka zpracovávat technické zprávy z odborných časopisů v čítárně spolku. V roce 1840 byly oba německé časopisy spojeny v „Encyclopädische Zeitschrift des Geverbewesens“ pod redakcí K. J. Ballinga. Český odborný časopis vydávaný Jednotou byl však v roce 1840 zastaven pro nedostatek příspěvatelů. Mimo publikační činnost převzal spolek část agendy, kterou dříve vyřizovalo gubernium, především agendu výstavní. První výstava, kterou spolek samostatně organizoval byla uskutečněna v roce 1836.¹⁰⁾ Od roku 1834 Jednota začala vypisovat odborné soutěže a založila technický kabinet, ve kterém byly uloženy ukázky strojů a průmyslových výrobků. Technický kabinet byl pokusem o zřízení ústavu, jaký vznikl o sedmdesát let později založením Technického musea. O rok později, v roce 1835, založila Jednota i první technickou veřejnou knihovnu na našem území.¹¹⁾ Obě zařízení byla veřejná a sloužila spolku nejen k výstavním účelům, ale i studijním a vyučujícím. V roce 1837 byla i v pražských místnostech Jednoty založena nedělní řemeslnická škola, v pozdějších letech změněna na večerní průmyslovou školu.

Zakladatel Jednoty hrabě Dietrichstein i jeho nejbližší spolupracovníci si představovali, že Jednota nebude jen soukromým spolkem, ale institucí takřka úřední, uznávaným zástupcem průmyslu a průmyslníků. V roce 1840 se však ukázalo, že ve spolku jsou průmyslníci zastoupeni velmi nedostatečně. Vzhledem k tomu, že spolek v té době zápasil s finančními nesnázemi, žádala valná hromada v r. 1841 změnu stanov. K tomu účelu byla sestavena komise a v roce 1842 byly nové stanovy schváleny valnou hromadou a předloženy guberniu. 23. září 1843 byly nové stanovy schváleny císařem. Změna stanov se týkala především kategorizace členství. Dosud byla pouze skupina členů zakládajících. Podle nových stanov byly zavedeny skupiny členství: 1) zakládající (členský příspěvek 50 zl ve stříbře), 2) přispívající (10 zl), 3) činní, 4) záslužní, 5) čestní členové.

Zavedením nových forem členství a jejich odstupňováním podle výše příspěvku ztratil spolek svůj dosavadní stavovský charakter. Také správa spolku byla podle nových stanov značně změněna. Podle starých stanov měl rozhodující moc ve spolku jeho předseda nebo jeho zástupce. Nové stanovy rozlišovaly funkcionáře ředitelství a každému dávaly jistou pravomoc. V zásadě mělo se ředitelství skládat z 15 členů, jednatele, správního rady pro spolkovou administrativu, správního rady pro vědeckou činnost spolku, správního rady pro finance, správního rady pro ostatní hospodářství, zástupce řemesel, zástupce hornictví a hutnictví, zástupce obchodu, zástupce průmyslu a předsedů pěti průmyslových výborů: pro technickou lučbu, pro technické strojnictví, pro pomocné vědy technické, pro užitkové umění, pro průmyslovou statistiku, politiku a národohospodářství.

Jednatel a správní radové tvořili správní radu a byli voleni valnou hromadou, ostatní funkcionáři byli voleni svými odbory a výbory. Nejvyšším orgánem spolku byla i nadále výroční valná hromada. V mezidobí rozhodovala správní rada a jejím výkonným orgánem bylo ředitelství.

Odbory i výbory měly svá samostatná zasedání, ze svého středu volili předsedu a sekretáře. Pro kontrolu hospodářství spolku měla vždy před valnou hromadou zvolená komise zkontrolovat účetnictví.¹²⁾ Spolu s novými stanovami byla přijata i Správní pravidla Jednoty ku povzbuzení průmyslu, která stanovila jednací řád ve spolku a měla zabránit podobným krizím jako byla v roce 1841.

Po změně stanov, která umožnila členství ve spolku i méně zámožným vrstvám, začal narůstat počet jeho členů zejména z řad měšťanů a měnilo se i jeho národnostní složení. Do spolku však začali vstupovat i lidé, kteří svou prací přímo nesouviseli s rozvojem průmyslu, ale z různých důvodů, především národnostních, měli o něj zájem. Mimo to našli ve spolku možnost se scházet a ujednocovat své názory. V místnostech Jednoty se diskutovalo o různých pro-

blémech veřejného, hospodářského, ale i politického a kulturního významu i mimo konání schůzí a spolek se tak stal jakousi svého druhu politickou školou pro nastupující generaci české inteligence.¹³⁾ Jejimi mluvčími zde byli především dr. František August Brauner, dr. František Ladislav Rieger, dr. Josef Pravoslav Trojan, dr. Antonín Strobach, ing. Josef Perner, novinář Karel Havlíček aj. Soustředovali se především v odboru pro průmyslovou osvětu, ale začali svou aktivitou obsazovat i čelné funkce spolku. V roce 1845 byl sekretářem výboru spolku dr. Rieger, ve výboru odboru pro průmyslovou osvětu byl dr. Amerling, ing. Perner, arch. Nevole aj. Na schůzi ředitelství 5. února 1845 přednesl ing. Perner program a požadavky české národnosti ve spolku: 1) utvoření výboru pro propagaci spolku, zejména mezi živnostníky, 2) založení české průmyslové školy v Praze, 3) vydávání českého populárně - vědeckého časopisu, 4) založení spolku pro vydávání technologických spisů v obou zemských jazycích při Jednotě.¹⁴⁾ Valná hromada r. 1846 návrhy, které byly vypracovány Pernerem, Trojanem a Riegrem, zamítla. Výbor odboru se však nevzdal a v roce 1846 začal vycházet českoněmecký časopis „Sonntagsblätter für Gewerbsleute - Nedělní Listy pro řemeslníky pod redakcí Amerlinga. Protože časopis neměl plnou podporu spolku a ani nesplňoval požadavek českého časopisu, bylo v r. 1847 dohodnuto, že časopis bude zrušen a knihař Pospíšil bude vlastním nákladem a pod dohledem Jednoty vydávat nový český hospodářský časopis. Obdobně měl být vydáván německý časopis Medau. Přípravné práce na vydávání časopisů byly však přerušeny revolucí v r. 1848.

Požadavek zřízení české průmyslové školy podpořil K. Havlíček Borovský, tehdy již také člen spolku, propagací myšlenky v Pražských novinách. Koncem roku 1846 ředitelství spolku zahájilo vypisování sbírek na zřízení školy. České gubernium sice 30. dubna 1847 zapovědělo další sbírky, ale proti zřízení školy v zásadě nic nemělo. Ani tuto akci se však nepodařilo uskutečnit do revoluce 1848, škola byla zřízena až v roce 1857. Požadavek na rozšíření spolkové činnosti mezi živnostníky se Jednota pokusila splnit založením Ústřední řemeslnické jednoty v Praze začátkem roku 1848.¹⁵⁾ Myšlenka byla uvítána řadou městských řemeslnických organizací, ale reakce po porážce revolučního hnutí znemožnila její uskutečnění.

Z přehledu výsledků plnění návrhů a požadavků odboru pro průmyslovou osvětu Jednoty je zřejmé, že rok 1848 se stal klíčovým rokem pro činnost odboru i celé Jednoty. Bylo to logickým vyústěním celkové politické situace mezi členy spolku. František Ladislav Rieger o tom ve svých pamětech napsal: „Zápasy v Jednotě Průmyslové byly jakoby první předehrou příštích bojů politických. Neměly-li velikých důsledků praktických, měly přece velký význam a výsledek mravní oním hnutím, jež vzbudily v národě, oživením zájmu obecného pro duševní potřeby naše, pro vzdělání národa jazykem národním, a v tom

smyslu byly zápasy v Jednotě Průmyslové vážným činitelem v postupném rozvoji národního uvědomění, důležitým momentem v dějinách našeho probuzení.¹⁶⁾ Riegrovo hodnocení o praktickém výsledku českých radikálů v Jednotě však zcela neodpovídá skutečnosti. Jedním z čelných jejích členů byl hrabě Bedřich Deym. Tentýž hrabě Deym, který stál v době pražského povstání v roce 1848 v čele Svatováclavského výboru i Národního výboru. Také ostatní členové výborů byli většinou i členové Jednoty. Bylo proto naprosto logické, že Národní výbor zvolil jako své sídlo místnosti Jednoty v Havelském klášteře a bylo též logickým důsledkem po potlačení revoluce, že spolek byl v očích státní moci zcela zkompromitován. Prakticky polovina jeho členů zrušila své členství ať již z nesouhlasu s úlohou spolku za revoluce nebo z obavy před kompromitováním. Další velká část (zhruba desetina) členů byla uvězněna nebo na útěku do emigrace. Skutečnost, že spolek nezanikl, byla zřejmě zásluhou dr. Riegra a ostatních jeho umírněných členů, kteří se snažili úlohu spolku za revoluce bagatelizovat poukazováním na jeho pravý účel a potřebu. Nicméně spolek musel dočasně prakticky ukončit svou činnost, musel zastavit svůj poslední časopis Enzyklopädische Zeitschrift, schůze členů se nekonaly, pracovalo jen užší ředitelství. Úředně spolek zrušen nebyl proto, že podával vládě dobrozdání v průmyslových, hospodářských a obchodních otázkách. Tato jeho jediná činnost však skončila v roce 1850, kdy byly založeny obchodní a živnostenské komory. Většina činovníků spolku i jeho sekretář přešli do těchto nově zřízených institucí. Od roku 1848 pracovalo užší ředitelství na změně stanov spolku, které byly zaslány ke schválení v roce 1850. Nové stanovy měly přizpůsobit činnost a organizaci spolku novým poměrům v zemi. Byly však s mnoha připomínkami, mezi kterými byl i požadavek policejního dohledu nad činností spolku, vráceny k přepracování. Proto se valná hromada v roce 1852 rozhodla prodloužit platnost dosavadních stanov spolku i pro další období. Policejnímu dohledu se však spolek nevyhnul, od srpna 1851 se zúčastňoval všech jeho schůzí i policejní zástupce jako přisedící.¹⁷⁾ Vedení spolku chtělo obnovit především osvětovou činnost, což se mu ovšem začalo dařit až po zmírnění Bachova absolutismu. Teprve v roce 1857 se podařilo reorganizovat nedělní řemeslnickou školu spolku na první večerní a nedělní českou průmyslovou školu. Další spolková činnost se až do roku 1882, kdy školu převzal stát, omezila prakticky především na její provozování. Byla to zásluha jejího prvního ředitele Jana Evangelisty Purkyně, který ani při své vědecké práci nepřipustil, aby škola zanikla nebo měla špatnou úroveň.¹⁸⁾ V důsledku toho se Jednotě podařilo v roce 1882 školu předat státu a v následujícím roce předala do správy školského výboru hlavního města Prahy i dvě řemeslnické pokračovací školy, které též v Praze provozovala. Tím z náplně činnosti Jednoty úplně vypadlo školství. Ponechala

si pouze v roce 1881 zřízený zvláštní fond na vydávání učebnic pro průmyslové a živnostenské školy, pro které založila zvláštní edici pod názvem Biblioteka řemeslnická.¹⁹⁾

Po zakončení správy školství se Jednota začala plně věnovat poradní činnosti obchodním a průmyslovým komorám. Až úzkostně se od padesátých let vyhýbala sebenepatrnějšímu náznaku politické činnosti, i když byla často tlačena k projevům loajality. Tak např. v květnu 1859 dr. Rieger rezignoval na funkci správního rady Jednoty proto, aby znemožnil projev loajality spolku rakouské vládě za války s Francií.²⁰⁾

Pro svou poradenskou činnost Jednota volila pořádání anket a svolávání porad k jednotlivým problematikám. Jen v roce 1883 zorganizovala v Praze porady o živnostenském řádu, celním tarifu a návrhům k zákonu o ochranných průmyslových známkách, v roce 1886 anketu o předpisech o nedělním klidu v novém živnostenském řádě.²¹⁾ Výbor Jednoty se chtěl vrátit i ke své výstavní činnosti. Proto dal podnět k soustředování sbírek a v roce 1885 založil ve svých prostorách první české umělecko-průmyslové muzeum. Jeho provozováním se však již natolik změnila činnost spolku, že musel přistoupit ke změně stanov. K tomu účelu byla v roce 1886 ustavena valnou hromadou zvláštní revizní komise. Po schválení jejího návrhu valnou hromadou v roce 1888 byly nové stanovy předloženy českému místodržitelství ke schválení, což se stalo výnosem ze dne 12. července 1888 č. 62621. Nové stanovy zavedly kategorie členů čestných, dopisujících, zakládajících, činných a přispívajících. Orgány spolku bylo: ředitelství, správní rada, zkušební komise a představenstva odborů. Správní radu tvořil předseda spolku, jeho náměstek, jednatel, správce pokladny, správce knihovny a správce hospodářství. Mimo předsedu byli všichni členové správní rady voleni ředitelstvím z jeho členů na dobu jednoho roku. Ředitelství bylo voleno valnou hromadou na dobu 3 let a skládalo se ze 12 členů.²²⁾

Schválení stanov ukončilo dočasně ve spolku policejní dozor a upevnilo jeho organizaci i program. Od jejich přijetí začal výbor přípravu na akci, která měla být vyvrcholením jeho činnosti - Jubilejní výstavu v roce 1891. Její organizaci Jednota plně převzala, přípravný výstavní výbor byl v podstatě rozšířeným výborem spolku a sídlil také v jeho prostorách. Úspěch výstavy byl proto i úspěchem spolku. Projevilo se to v prudkém zvýšení počtu jeho členů i ve větší autoritě, kterou spolek získal u státní správy. Bylo toho zapotřebí, protože po zvýšeném zájmu veřejnosti o spolek nebylo nadále možné se vyhýbat i politicko-veřejným problémům. Podobně, jako ve čtyřicátých letech, se spolek opět stal diskusním střediskem české inteligence. V letech 1896-1900 se zde konaly přednášky Společnosti pro vědy státní a sociální, kterých se mimo jiných zúčastňoval i profesor české univerzity Tomáš G. Masaryk.²³⁾ Oživený přednáškový a

diskusní spolkový život samozřejmě vyvolal i otázku obnovení spolkového časopisu, který od roku 1848 nevycházel. Proto se v roce 1896 Jednota spojila s Vývozním spolkem pro Čechy, Moravu a Slezsko a podepsala smlouvu s nakladatelem Ottou o vydávání časopisu pod názvem *Obzor národohospodářský*.²⁴⁾

Oživení spolkového života s odstupem času od Jubilejní výstavy zase utichalo, v prvních letech dvacátého století se Jednota opět omezila jen na příležitostná dobrozdání k připravovaným zásadám zákonů. Její význam v té době tkvěl především ve financování Technologického muzea, které v roce 1898 založila v Praze a doplňování veřejné technické knihovny dary a sbírkami. Byla též nápomocna vzniku a činnosti menších zájmových organizací, jako např. Volnému sdružení právníků. Vzniklo při Jednotě v roce 1913/14 s cílem sledovat a podporovat české živnostenské hnutí z národohospodářských hledisek. Sdružení mělo vlastní organizaci, ale klubovní místnost i vedení korespondence mu zajistila Jednota.

První světová válka ztlumila činnost Jednoty. Z obavy před jejím zrušením již v roce 1917 navrhl správce spolkové knihovny ing. K. C. Neumann výboru spojení knihovny s jinými spolkovými knihovnami a vytvoření Ústřední technické knihovny v Praze.²⁵⁾ Výbor se obrátil na Technické muzeum v Praze a Spolek architektů a inženýrů v Praze. K řešení došlo až 20. února 1920, kdy byla podepsána smlouva mezi Jednotou pro povzbuzení průmyslu a Technickým muzeem v Praze, podle které byla knihovna Technického muzea deponována při knihovně Jednoty. Ta ji měla za smluvený plat spravovat, a případně zajistit v budoucnu spojení obou celků. Proto byl 24. února 1921 ustaven při Jednotě výbor pro zřízení Ústřední technické knihovny a čítárny v Praze za spoluúčasti Technického muzea, Spolku čl. inženýrů a Masarykovy akademie práce. Výbor pracoval v rozmezí let 1920-1926, ke spojení technických knihoven však nedošlo. Jednota proto i nadále spravovala vlastní knihovnu i knihovnu Technického muzea.²⁶⁾

Vznik samostatného Československa odstranil závislost českého průmyslu na vídeňské státní správě a jeho dalšímu svobodnému rozvoji nic nebránilo. Hlavní účel spolku s charakterem Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách tím v podstatě odpadl. Výnosem zemské správy politické ze dne 22. dubna 1920 č. 389530 byla proto schválena změna spolkových stanov vypuštěním několika paragrafů. O rozpuštění spolku však zatím rozhodnuto nebylo i když jeho význam měl sestupnou tendenci. Projevilo se to i v klesání počtu členů. Změna nenastala ani po roce 1923, kdy výbor Jednoty poskytl svůj sekretariát České národohospodářské společnosti v Praze a v podstatě se omezil jen na spolupráci s ní, správu knihovny i muzea a na přípravy oslav své stoleté existence v roce

1933. V rámci nich byla řešena i vydavatelská činnost spolku. Protože se podařilo získat několik odborných autorů pro spolupráci při sestavování zamýšleného Sborníku bylo rozhodnuto pokračovat ve vydávání edice Řemeslnická bibliotéka. Napomohlo k tomu i rozšíření zvláštního fondu pro bibliotéku o každoroční dar generálního rady Škodových závodů ing. Lehkého v Buenos Aires v částce 25000 Kč. V roce 1937 byl fond nazván jeho jménem a přeměněn na stálou dotaci pro vydávání drobných odborných prací.²⁷⁾ Ostatní vydavatelské činnosti se spolek zřekl a v roce 1934 odprodal i spolkový časopis Obzor národohospodářský Pražské akciové tiskárně. V tomto roce postihla Jednotu i ztráta spolkových místností. Majitelem objektu Havelského kláštera byla Městská pražská spořitelna, která chtěla budovu rekonstruovat. Jednota proto dostala výpověď a přijala nabídku Oldřicha Ferdinanda Kinského na nájem v jeho pražském paláci. Stěhování knihovny a ostatního spolkového majetku probíhalo prakticky až do roku 1938 a plně vytížilo činnost výboru spolku.

Je charakteristické pro spolek se zaměřením, jaký měla Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách, že jeho význam začal stoupat v době ohrožení národních zájmů. Po okupaci v roce 1939 byl spolek v důsledku zákazu všech schůzí řízen jen dvěma schůzemi ředitelství (8. března a 19. května), ale v roce 1940 nenápadně obnovil svou činnost. Protože v minulých letech na sebe veřejně příliš neupozorňoval, unikla jeho knihovna uzavření při ukončení činnosti velkých a znárodněných knihoven univerzitní a technické. Knihovna spolku je tak mohla neoficiálně zastoupit.

Aby bylo možno činnost spolku zpřehlednit a lépe organizovat, přistoupilo ředitelství v roce 1940 také k obnovení organizační struktury spolku rozčleněním na zájmové odbory. Stanovy spolku toto členění určovaly, ale ředitelství po roce 1919 nepovažovalo ustavení odborů za potřebné. V roce 1940 byly obnoveny odbory knihovní, pro dějiny průmyslu, pro odborné školství a studijní. Účelnost takového dělení se ukázala již v letech 1941-1942. Stoupající politická a národnostní perzekuce okupantů stavěla menší osvětové spolky před nebezpečí likvidace a pokusy o záchranu svých majetků. Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách naopak úředně prokazovala svůj mnohonárodnostní charakter již od svého vzniku a čistě odborné zaměření. Ukončení činnosti a likvidace ji počátkem čtyřicátých let proto nehrozily. Již v červenci roku 1941 se na výbor obrátil spolek Základ dr. Aloise Rašína s nabídkou sloučení obou organizací. Výbor Jednoty souhlasil nejen s převzetím jmění i členů likvidovaného spolku, ale i s převzetím jeho vedoucích funkcionářů do svého středu. Po schválení změny stanov výnosem zemského úřadu ze 17. září 1941 č. 4130/1 byl zvýšen počet členů ředitelství Jednoty na 18. Následující valnou hromadu bylo zvoleno nové ředitelství i správní rada spolku. Obdobná situace nastala v roce 1942 s Českou společností národohospodářskou a Národohospodářskou Jed-

notou. Obě posledně jmenované organizace si nekladly za podmínku zastoupení ve výboru, ale uzavřely s ním dohodu o vrácení majetku v případě opětovného obnovení jejich samostatné existence. Nešlo přitom o nepatrné částky, jen Česká společnost národohospodářská věnovala Jednotě majetek ve výši 30131,40 K. Na schůzi ředitelství z 18. února 1942 bylo rozhodnuto, že spolkové jmění bude rozděleno na účelové a kmenové. Kmenové jmění měl tvořit původní majetek Jednoty ku povzbuzení průmyslu a účelové jmění majetek převzatý od přistoupivších organizací. Z posledního měly být vydávány publikace, které měly tyto organizace připraveny k vydání před svou „sebelikvidací“. Jednotě se tak podařilo zajistit majetek i výsledky činnosti zrušených organizací, zajistit vydání několika hodnotných českých odborných prací a navíc pro sebe i náplň a financování činnosti pro nejbližší období. Bylo to důležité i proto, že v polovině roku byly Jednotě odejmuty veškeré dotace. Zůstala odkázána pouze na příspěvky členů, kterých bylo v roce 1942 1207. Odejmutí dotací a vývoj vnitropolitické situace v Protektorátu Čechy a Morava signalizovaly ředitelství spolku nebezpečí zrušení organizace. Na 3. listopad 1942 byla proto svolána valná hromada, kde bylo ředitelství pověřeno zajišťovat samostatně činnost spolku a další valná hromada měla být svolána až po zakončení války. Ředitelství se v roce 1943 omezilo jen na schvalování vyúčtování jmění spolku, v roce 1944 dalo dokonce pokyn k uložení nejcennějších svazků spolkové knihovny a spolkového archivu do roku 1900 jako depozita do Živnostenské banky, aby byly chráněny před požárem a zničením leteckými nálety.

V roce 1945, necelé dva měsíce od konce války (2. července), oznámil předseda Jednoty ku povzbuzení průmyslu ministerstvu průmyslu obnovení činnosti spolku a nabídl spolupráci při poválečné obnově průmyslu.²⁸⁾ První poválečná valná hromada se konala 7. prosince 1945. Podle schváleného programu chtěl spolek zřídit Hospodářské dokumentační středisko, které by sloužilo potřebám obnovy průmyslu zničeného a poškozeného válkou. Akce byla přerušena krizí spolku, která nastala v důsledku odpadnutí mnoha členů z řad bývalých majitelů znárodněných průmyslových závodů. Vedení spolku se snažilo vyřešit krizi rozšířením své činnosti na území celého státu. Již v dřívějších dobách zasahovala činnost spolku i na Moravu a Slovensko, ale v roce 1947 se tato činnost zesílila. Jako při krizích spolku v r. 1850 i 1914 aj. pokusil se spolek více pro svou činnost zainteresovat maloživnostníky. Odrazilo se to i ve změně názvu spolku na Jednotu pro povzbuzení průmyslu a řemesla. Tato snaha se však neseťkala z dostatečnou podporou, existence spolku byla považována ze strany státních úřadů za anachronismus. Po únorových událostech byl osud spolku zpečetěn obdobně, jako ostatních zájmových spolků mimo rámec vzniklé Národní fronty. V září roku 1948 bylo valnou hromadou zrušeno ředitelství spolku a jeho funkci převzal jeho nově zvolený Akční výbor. Přes hrozbu zániku exis-

tence spolku se podařilo jednateli i předsedovi ředitelství udržet funkce v Akčním výboru se záměrem prosadit ponechání sbírek spolkové knihovny v celku a předat ji veřejnému užívání obdobně, jako archiv i pozůstatky exponátů, které dosud spolek vlastnil. Řešení bylo nalezeno ve včlenění Jednoty i s jejím zbývajícím majetkem do Národního technického muzea, kde mělo vytvořit samostatnou Průmyslovou skupinu. Po předběžné dohodě s příslušnými úředními místy schválila poslední valná hromada spolku 25. října 1950 jednomyslně tento záměr. Doporučila také, aby členové byli vyzváni pokračovat v členství ve Spolku Národního technického muzea, který měl zaručenou existenci i po zestátnění muzea. Do tohoto Spolku přešla i většina funkcionářů likvidované Jednoty. Národní technické muzeum tak hrou osudu oplátilo službu Jednotě, když ke konci první světové války se ujala jeho knihovny. Tím byla dokončena spolupráce dvou spolků a dovršena existence jednoho z českých nejstarších osvětových spolků.

PŘÍLOHA

Vrchní ředitelé (předsedové) Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách

1833 - 1840	hr. Josef z Dietrichsteinu
1840 - 1842	kn. Bedřich Oettingen - Wallerstein
1842 - 1844	bar. Kristian Kotz z Dobrže (pouze vedl)
1844 - 1847	kn. Hugo Salm - Reifferscheid
1847 - 1848	hr. Vojtěch Deym (pouze vedl)
1848 - 1862	hr. František Harrach
1862 - 1864	hr. František Salm
1865 - 1892	Alois Oliva
1892 - 1894	JUDr. Jan Jeřábek
1895 - 1901	JUDr. Antonín Haasz
1901 - 1919	ing. Ferdinand Schiller
1919 - 1936	Ferdinand Mellan
1936 - 1945	JUDr. Karel Růžička
1945 - 1950	Karel Karásek

POZNÁMKY:

1. Drašarová, E.: Stát, spolek a spolčování, *Paginae historiae* 1, s. 152-177.

2. Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen, Bd. 20, č. 79, s. 156-161. Zemské obchodní komise byly náběhem k obchodním a živnostenským komorám, které byly např. ve Francii zřízeny již v 17. století. V rakouské monarchii se o jejich zřízení uvažovalo od roku 1818, ale došlo k němu až v roce 1850.
3. Písemnosti spolku byly po jeho zrušení předány do správy Státnímu ústřednímu archivu v Praze (dále SÚA) a tvoří samostatný fond se zkratkou JPP, ze kterého jsem čerpala většinu pramenů k tomuto článku. K povolení spolku viz SÚA, JPP, inv. č. 141.
4. SÚA, JPP, inv. č. 112-114.
5. Mendl, B.: Český průmysl před sto lety a počátky průmyslové Jednoty. In: sborník Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933, s. 67.
6. SÚA, JPP, inv. č. 114.
7. Mansfeld, B.: Vývoj Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách a její knihovny. Praha 1920.
8. SÚA, JPP, inv. č. 1.
9. SÚA, fond České gubernium - prezídium (dál ČG pres.). 1831-1835, sg. 25/5/2.
10. Pospíšilová M.: Výstavní činnost Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách ve 30. letech 19. století na Pražském hradě. In: Průmysl a technika v novodobé české kultuře. Praha 1988. s. 59-85.
11. Mansfeld, B.: c. d., s. 12. Klepl, J.: Průmyslová jednota a české úsilí před březnem 1848, sborník Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933, s. 169-240.
13. V roce 1844 se část „obrozenecké“ činnosti přenesla do nově založené Měšťanské besedy, ale Jednota byla jejím středem i nadále.
14. SÚA, JPP, inv. č. 110.
15. SÚA, JPP, inv. č. 120.
16. Klepl, J.: c. d., s. 226.
17. Stloukal, K.: Fr. Lad. Rieger a průmyslová jednota v prvních letech absolutismu. In: Sborník Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933, s. 241-268.
18. Rosa, A.: Vznik a vývoj české průmyslové školy v Praze. Sborník Sto let ..., s. 269-280.
19. SÚA, JPP, inv. č. 158.
20. Kazbunda, K.: Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933. Recenze sborníku, In: Český časopis historický, s. 587-597.
21. SÚA, JPP, inv. č. 150.
22. SÚA, JPP, inv. č. 150.
23. Mansfeld, B.: Činnost Jednoty průmyslové od let 1880, sborník Sto let ..., s. 318-378.
24. SÚA, JPP, inv. č. 171, 192.
25. SÚA, JPP, inv. č. 180, 187, 191.
26. Mansfeld, B.: Veřejná odborná knihovna Jednoty průmyslové. In: Sborník Sto let ... , s. 283-298. K zamýšlenému spojení více technických knihoven došlo teprve v roce 1960 vznikem Státní technické knihovny.
27. Z této dotace spolek vydával publikace až do roku 1948. SÚA, JPP, inv. č. 196.
28. SÚA, JPP, inv. č. 191.

ZUSAMMENFASSUNG

VEREIN ZUR ERMUNTERUNG DES GEWERBSGEISTES IN BÖHMEN

Alexandra Špiritová

Mitte der zwanziger Jahre des vorigen Jahrhunderts versuchte Graf von Dietrichstein nach dem Beispiel der westeuropäischen Länder auch in Böhmen einen Privatverein zur Unterstützung der Industrieentwicklung zu gründen. Obzwar seine Bemühungen scheiterten, fand diese Idee den Beistand der Staatsverwaltung, welche Organisierung der Industrieausstellungen beabsichtigte, mit deren Vorbereitung Graf von Dietrichstein betraut wurde. Die erste Ausstellung fand im Jahre 1827 in Prag statt, die zwei anderen in den Jahren 1828 und 1829. Der Erfolg der Ausstellungen gab Anlaß zur Beauftragung des Grafen von Dietrichstein zur Gründung eines Unterstützungsvereines. Dazu trat er aus persönlichen Gründen erst im Jahre 1833 bei; damals wurden durch böhmische Statthalterei am 10. Feber die von ihm vorgelegten Satzungen des Vereines zur Ermunterung des Gewerbsgeistes in Böhmen bewilligt. Das Vereinsziel stellte vor allem die Bildungstätigkeit dar, die in diesen Verein böhmische fortschrittliche Intelligenz sowohl aus der Industrie wie auch aus den übrigen Gebieten herbeiführte. Im Jahre 1848 wurde dank dieser Tatsache der Verein zu einem der Hauptzentren der revolutionären Bewegung gegen Wiener Regierung and Absolutismus. Nach der Aufstandsniederlage wurde er für kompromittiert gehalten; infolgedessen mußte er seine erste Existenzkrise erleben. Er ging aber nicht völlig zugrunde und im Jahre 1857 konnte er die erste Abendgewerbeschule in Böhmen eröffnen. Die Schule wurde bis zur Verstaatlichung im Jahre 1882 durch den Verein erhalten. Ihr erster Direktor war der bekannte Naturwissenschaftler J. E. Purkyně. Zu anderen bekannten tschechischen Persönlichkeiten in diesem Verein gehörte auch Ing. Josef Perner, der im Jahre 1846 die Herausgabe der Vereinszeitschrift *Nedělní Listy* (d.h. Sonntagsblätter) für die Handwerker durchsetzte, die unter der Leitung von Amerling als erste tschechisch-deutsche Zeitschrift erschien.

Die Vorbereitung der Jubiläumsausstellung im Jahre 1891 gehörte zu bedeutungsvollster Tätigkeit des Vereines. In den darauffolgenden Jahren beschränkte sich der Verein nur auf die Aufklärungstätigkeit, meistens auf die Mitarbeit mit anderen Organisationen, die seine Vortragssäle, Ausstellungsexponate oder benötigte Literatur benutzten. Die Ausnutzung von Sammlungen von seinen Mitgliedern ermöglichte dem Verein eine umfassende volkswirts-

chaftliche Bibliothek zu erbauen. Während des ersten Weltkrieges übernahm er in eigene Obhut auch die Bibliothek des Tschechischen Nationalmuseums in Prag. Zur Zeit der ersten Republik wurde Tätigkeit wesentlich schwächer, aber in den Jahren 1940-1944 gelang es ihm der Achtsamkeit der saatlichen Protektoratsverwaltung zu entkommen und durch Übernahme das Stammvermögen einiger aufgelösten tschechi-schen Bildungsvereine und Gesellschaften zu retten. Nach dem zweiten Weltkrieg belebte nicht mehr die Vereinstätigkeit und im Oktober 1950 entschied deshalb die Vollversammlung den Verein zu liquidieren und seinen Mitgliedern den Beitritt zum Verein des Tschechischen Nationalmuseums zu empfehlen. Dieses Museum übernahm dann auch sein bewegliches Eigentum samt der Vereinsbi- bliotheek.